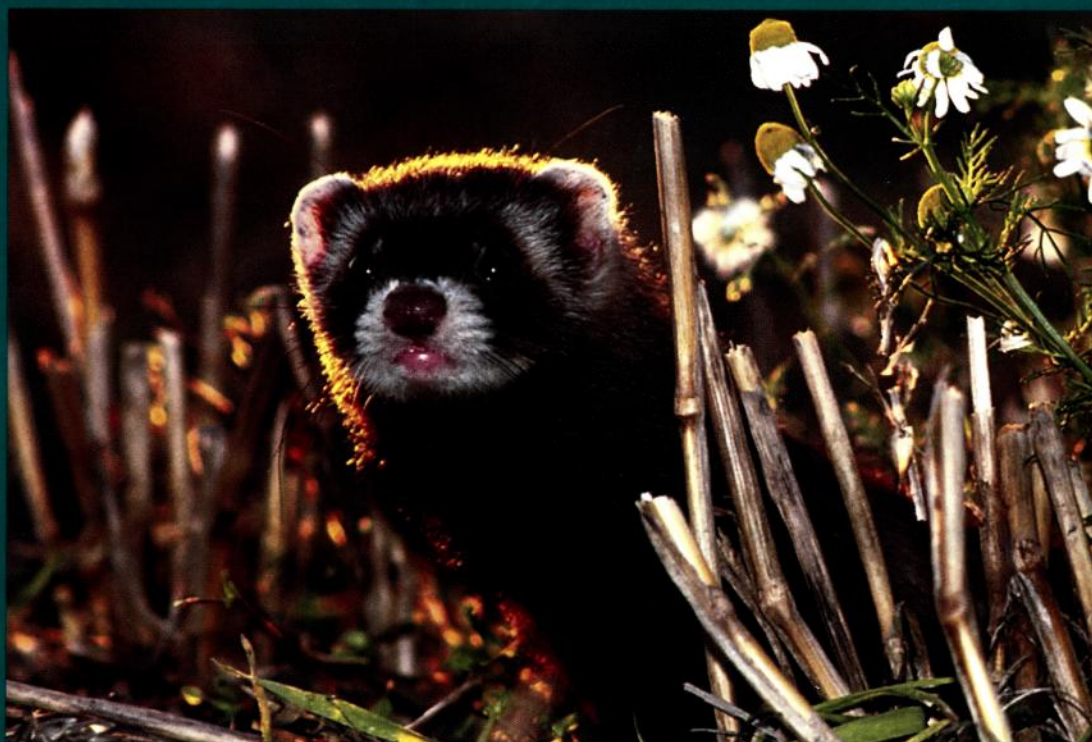

Sven Verkem
Joachim De Maeseneer
Bob Vandendriessche
Goedele Verbeylen
Stijn Yskout

Zoogdieren in Vlaanderen

Ecologie en verspreiding van 1987 tot 2002

Een uitgave van Natuurpunt Studie
en JNM-Zoogdierenwerkgroep

Steenmarter

Martes foina (Erxleben, 1777)

E: Stone/Beech marten

F: Fouine

D: Steinmarder/Hausmarder

Koen Van Den Berge & Wouter De Pauw

Kenmerken

De steenmarter heeft een kop-romplengte van 40-50 cm en een staartlengte van 25 cm en is zowat een dubbelganger van de boommarter. Anders dan de doorgaans beter bekende kleine marterachtigen, zoals bunzing (en fret), hermelijn en wezel, lopen marters op 'hoge poten' en hebben ze een opvallende staart. Daardoor doen ze soms aan het postuur van een kat of zelfs kleine vos denken. In vergelijking met de boommarter is de steenmarter globaal wat robuuster gebouwd en lijkt de kop wat minder spits te zijn (zie bij boommarter voor meer details over het onderscheid). De mannetjes zijn, met een gewicht van 1.400-2.100 g, een stuk zwaarder dan de vrouwtjes (gewicht 700-1.700 g), maar verschillen niet zoveel in afmetingen. De vacht is overwegend lichtbruin, met een opvallende grote witte keelvlak die doorloopt tot op de voorpoten. Het zijn bijzonder lenige dieren, die uitstekend kunnen klimmen en zich letterlijk in allerlei bochten kunnen wringen; een opening van nauwelijks 7-9 cm volstaat om ergens binnen te dringen.

© Hugo Wilcox

Ecologie

Biotoop en voedselkeuze

Het biotoop van de steenmarter is bijzonder variabel. Als meest klassiek gelden landelijke dorpen en (verspreide) boerderijen, met bijhorend hinterland van cultuurlandschappen. Sinds enkele decennia zijn steenmarters evenwel ook de steden ingetrokken en hebben er zich meer en meer aan de nabijheid van de mens aangepast. Dit neemt niet weg dat zij ook behoorlijk diep in het bos kunnen worden aangetroffen.

Steenmarters zijn voedselgeneralisten*, waarbij zowel een uitgebreid gamma aan dierlijk voedsel, van insecten tot middelgrote zoogdieren en vogels (en hun eieren), als allerlei vruchten en bessen tot het menu behoren. Hoewel de vaak directe nabijheid van menselijke bewoning het menu soms aanzienlijk kan beïnvloeden (afval op composthopen of bij het kippenvoer, kippeneieren,...), bestaat het voedsel in hoofdzaak uit wildlevende dieren en planten afkomstig uit de omgeving van de schuilplaats.

Overeenkomstig dit menu, hebben steenmarters geen jachtwijze die specifiek gericht is op een bepaald prooitype. Een belangrijk deel van het voedsel wordt dan ook eerder 'toevallig' gevonden tijdens de nachtelijke exploraties van het leefgebied, waarbij vooral het gehoor en de reuk een belangrijke rol spelen. Dit neemt uiteraard niet weg dat goede voedselsites gericht meermaals worden aangedaan: rijpend fruit (kersen, pruimen, mispels,...) of (schijn)vruchten (zwarte nachtschade, aalbessen, taxus, aardbei, ...), slaapplaatsen van vogels (huismussen, merels, ...), graanzolders met muizen, bijenstallen (honing), ... Kippenhokken worden vaak bezocht voor de eieren, die doorgaans in hun geheel worden weggedragen om op een rustige plek te worden genuttigd. Het gebeurt dat ook de kippen zelf worden gedood, waarbij dan meestal de kop wordt afgebeten en weggedragen. Het verplaatsen van het voedsel naar een rustige plek leidt er ook toe dat op de schuilplaatsen vaak accumulaties van prooiresten (pluimen, verdroogde vleugels of stukken vacht,...) ontstaan.

Verblijfplaatsen

Als warmteminnende soort zoekt de steenmarter schuilplaatsen op die de temperatuursextremen bufferen. In de winter worden daarom kunstmatig verwarmde plaatsen, zoals zolders en kruipruimtes van bijgebouwen, verkozen. Bij het zachter worden van de buitentemperaturen worden deze schuilplaatsen dan vaak weer geruild voor wat frissere plaatsen.

© Rollin Verlinde

Stapelruimtes van hooi of stro zijn in het algemeen bijzonder in trek wegens de goede isolerende werking van dit materiaal, zowel in de winter als in de zomer. In het zomerhalfjaar (half april tot half oktober) worden regelmatig ook andere schuilplaatsen dan gebouwen gekozen: houtstapels en takkenhopen, holle bomen (bomen met spechtengaten,

knotwilgen,...), grote nestkasten of ook gewoon dichte vegetatie (struwelen, cult uurgewassen,...).

Steenmarters maken in de regel geen echt nest, maar schikken het aanwezige materiaal (hooi, ...) soms wel tot een herkenbare 'slaapplek'. Overigens maken zij in hun leefgebied gebruik van een veelheid aan schuilplaatsen, die in een onregelmatige volgorde en doorgaans telkens voor slechts korte periodes worden aangedaan. Vrouwtjes met jongen verblijven uiteraard wel langere tijd op eenzelfde plaats.

Het feit dat marters hun intrek nemen in gebouwen doet, na verloop van tijd, hier en daar problemen ontstaan. Zo kunnen de dieren soms schade aanrichten aan dakisolatie, wanneer ze binnendringen in de ruimte tussen dak en onderdak. Groter wordende latrines* of zich opstapelende prooiresten kunnen een enkele keer stankoverlast veroorzaken. De meeste klachten betreffen evenwel lawaaihinder: het gestommel op zoldervloeren, met soms bijhorend geluid van vallende of verschuivende voorwerpen, blijkt menigeen - zeker in de periode dat er spelende jongen zijn - danig op de zenuwen te werken. Verder produceren volwassen steenmarters bijwijlen een ijzingwekkend geschreeuw. Eens ontdekt, wordt de aanwezigheid van de marters vaak niet geduld, hoewel de dieren ongetwijfeld niet zelden al van jaren tevoren (regelmatig) aanwezig waren. Om dit 'probleem' op te lossen, volstaat het doorgaans de dieren te verstoren op die plaatsen waar ze ongewenst zijn. Ze wijken dan uit naar een van de vele andere verblijven binnen hun territorium en zullen de verstoorte locatie mijden.

Een speciaal fenomeen blijkt de zogenaamde 'automarter' te zijn: steenmarters die tot onder de motorkap van geparkeerde wagens doordringen, en daar soms schade aanrichten door te bijten in leidingen en kabels. De reden voor dit gedrag is niet geheel duidelijk; mogelijk is het een reactie op een combinatie van stimuli die zowel het predator- als het territoriaal gedrag opwekken. In de eerste situatie gaat het om de mogelijke associatie van bijvoorbeeld een warmwaterbuis met de hals van een prooi, of ook om bepaalde smaak- en geurstoffen in de kunststof. Mogelijk ook wordt territoriale agressie opgewekt wanneer de wagen afwisselend in territoria van verschillende dieren staat. Dit probleem, vooral bekend in enkele naburige landen zoals Duitsland en Zwitserland, lijkt zich (voorlopig?) nog slechts nauwelijks of niet voor te doen in Vlaanderen.

Sociale organisatie en activiteit

Zoals bij verschillende marterachtigen is de sociale organisatie van de steenmarter gebaseerd op territorialiteit. Daarbij zijn 2 varianten bekend: ofwel overlapt het leefgebied van het territoriale mannetje (ten dele) met dat van enkele vrouwtjes, ofwel is het leefgebied van 1 vrouwtje volledig begrepen binnen dat van 'haar' mannetje, zonder dat dit mannetje nog andere vrouwtjes heeft.

De grootte van het leefgebied bedraagt doorgaans enkele honderden hectare. In gunstige voedselbiotopen volstaat 50-100 ha; in wat minder optimale gebieden kan dit oplopen tot 700 ha. Dit gebied wordt intensief afgespeurd naar voedsel, waarbij per nacht gemakkelijk trajecten tot 10 km en meer worden afgelegd. In landelijke omgeving maken steenmarters daarbij vooral gebruik van bosjes, heggen, bermen, taluds,..., en mijden open terreinen als weiden en akkers. De grenzen van het leefgebied worden, vooral in de paartijd tijdens de zomer, intensief gemarkeerd met een anaal secreet*. Uitwerpselen blijken daarentegen niet aangewend te worden om territoriumgrenzen aan te geven. De dichtheid varieert van 1 tot 10-15 dieren/1000 ha.

Tot voor kort golden steenmarters als nagenoeg uitsluitend nachtactief - zelfs in die mate dat dit als bruikbare indicatie voor het onderscheid tussen boom- en steenmarter kon gelden bij vluchtige veldwaarnemingen. De felle vervolging die vanouds door de mens werd uitgevoerd, zal daar ongetwijfeld niet vreemd aan geweest zijn. Analoog blijken tegenwoordig, in de context van de hedendaags in positieve zin gewijzigde houding tegenover roofdieren, steeds vaker ook bij daglicht (volwassen) steenmarters te worden waargenomen.

Voortplanting en overleving

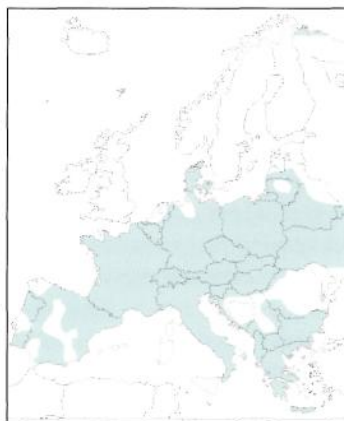
De paartijd valt globaal in de zomermaanden, van juni tot augustus, met een hoogtepunt meestal in juli. De bevruchte eicellen gaan zich evenwel niet onmiddellijk innestelen en verder ontwikkelen, maar gaan gedurende een periode van 8-9 maanden als 'blastocyst*' in kiemrust. De geboorte vindt plaats in het voorjaar, meestal in maart of april, soms in mei. De 2 tot 4 (5) jongen worden ongeveer 8 weken gezoogd, maar krijgen reeds vast voedsel vanaf ongeveer de zesde week. Op een leeftijd van ca. 8 weken beginnen ze de nestplaats te verlaten hun omgeving te verkennen. Door hun speelsheid verraden de jongen vaak hun aanwezigheid in het geval van bewoonde gebouwen, vooral wegens het nachtlawaai, soms ook wegens beschadiging van allerlei materiaal, bloemperken,... In hun derde levensmaand vergezellen de jongen hun moeder steeds meer, en verhuizen in die periode regelmatig samen van schuilplaats. Enige tijd later verbreekt de familieband en dienen de jonge dieren stilaan hun positie in de sociale structuur te vinden. Vanaf hun tweede levensjaar zijn ze geslachtsrijp.

Steenmarters kunnen tot ca. 10 jaar oud worden, maar halen (wellicht) zelden die leeftijd wegens onder andere de hoge verkeerssterfte. Opzettelijke doding (illegaal, en daardoor ook grotendeels ongekend) zal, afgaand op de frequentie van de klachten, ongetwijfeld eveneens nog vaak voorkomen.

Verspreiding

Europa

De steenmarter is algemeen verspreid over het vasteland van Europa, maar is niet terug te vinden in delen van de Balkan, Roemenië, Spanje en Nederland (figuur 10).² Als eerder

'warmteminnende' soort ontbreekt ze in geheel Scandinavië, en tevens in Groot-Britannië en Ierland. In Nederland komt de steenmarter vooral in het grensgebied met Duitsland voor, maar breidt er zijn areaal gestaag uit naar het westen. Van de eilanden in de Middellandse Zee zijn enkel Kreta en sommige eilanden in de Egeïsche Zee deel van het verspreidingsgebied.

Figuur 10. Verspreiding van de steenmarter in Europa, (naar²)

Figure 10. Distribution of the stone marten in Europe, (after²)

Vlaanderen

Historisch (naar⁵³³)

Voor de periode van vóór 1970 zijn geen gedocumenteerde onderzoeken beschikbaar, enkel wat (vage) opinies. In de 19e eeuw moet de soort ongetwijfeld algemeen geweest zijn. Verschillende bronnen beoordelen de steenmarter in België immers als *'tres communepartout'*.^{534,535,536} Of dit rond de vorige eeuwwisseling nog effectief het geval was voor Vlaanderen, lijkt evenwel twijfelachtig. Het is inderdaad opvallend dat bij de (weliswaar aanvankelijk niet zo frequente) opgave van vangstresultaten van jachtwachters, zoals gepubliceerd in 'Chasse et Pêche' en 'Royal Saint Hubert Club de Belgique', de steenmarter nagenoeg nergens staat vermeld voor Vlaamse jachtgebieden. Wellicht is de status van algemeen voorkomen reeds vanaf de vorige eeuwwisseling vrij drastisch veranderd. Zo werd in 1934 gesteld: *'commune partout, elle n'est nulle part tres répandue pour des raisons qui nous échappent'* ('hoewel een algemene soort, komt ze nergens talrijk voor om redenen die ons ontgaan').⁵³⁷

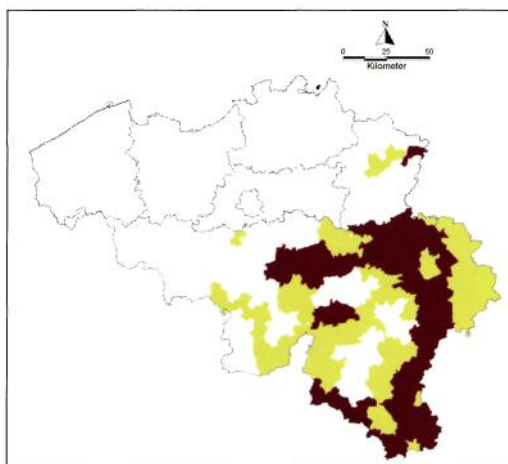
Tabel 6. Vangsten van steenmarter in Vlaanderen en grenszone, eind 19e-medio 20e eeuw, gepubliceerd in 'Chasse et Pêche' en 'Royal Saint Hubert Club de Belgique'.			
Provincie	Plaats	Jaar	Aantal
Henegouwen	Edingen	1908	1
Waals-Brabant	Jodoigne	1912	9
Henegouwen	Anderlue	1927	1
Vlaams-Brabant	Lubbeek	December 1946	6
Limburg	Sint-Truiden	Winter 1946-47	8
Antwerpen	Wester lo	Najaar 1947	12
Vlaams-Brabant	Huldenberg	1949-50	15
Limburg	Diepenbeek	1950	1
Vlaams-Brabant	Korbeek-Lo	1950-51	1
Limburg	Gingelom	1955	36
Limburg	Vliermaalroot	1959	1

Vóór WO II zijn nauwelijks een handvol concrete vangsten terug te vinden voor Vlaanderen en grenszone (zie tabel 6). De concrete oorzaken van deze terugloop zijn niet bekend. Ongetwijfeld zal de systematische, decennialang volgehouden verdelging zijn effect hebben gehad op een soort die van nature precies de menselijke nabijheid opzoekt en zich daardoor een stuk kwetsbaarder maakt dan bijvoorbeeld de bunzing. Na WO II vertonen de vangstmeldingen een opvallende concentratie in oostelijk Vlaams-Brabant, de zuidgrens van Antwerpen en de zuidelijke regio van Limburg. Dit wordt voor Limburg bevestigd door een plaatselijke correspondent: '(...) dit voorjaar opmerkelijk veel fluwijnen gevangen, daar waar er anders zeldzaam voorkwamen'.⁵³⁸ Voor Bachte-Maria-Lerne (als buitenbeentje in Oost-Vlaanderen) wordt in 1950 opgetekend: 117 'mordants', waaronder 'fouines'.

Via 'oral history' is ook nog een vangst bekend voor het Oost-Vlaamse Sint-Gillis-Waas in de periode 1935-55.⁵³⁹ Uit de context en overlevering van het gegeven bleek ontegensprekelijk dat het om een hoogst uitzonderlijk en memorabel gebeuren ging.

Deze - toch wel opmerkelijke - zeldzaamheid of zelfs grotendeels totale afwezigheid van de steenmarter in Vlaanderen wordt voor de eerstvolgende decennia algemeen bevestigd. Het Bestuur van Waters en Bossen laat voor de periode 1970-74 alleen het 'zeldzaam voorkomen' van marters (boom- en steenmarters samen) optekenen voor het noordoosten van de provincie Antwerpen en de zuidoostelijke helft van Brabant.⁵²² Volgens het verspreidingskaartje voor de Benelux van 1978 behoort de steenmarter niet langer tot de Vlaamse fauna, met uitzondering van de Voerstreek (rechteroever Maas).⁵²⁵

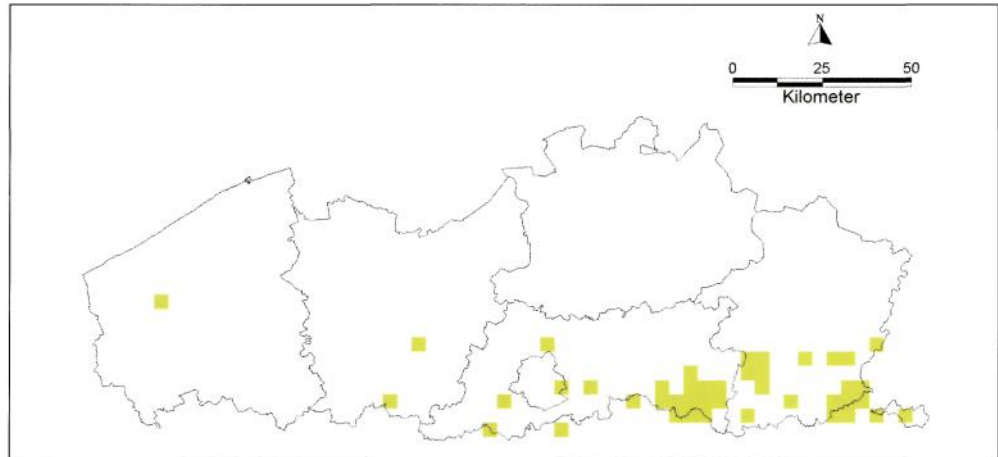
Ook de enquête van Waters en Bossen van 1981 geeft nagenoeg hetzelfde beeld, met uitzondering van enkele 'eilanden van aanwezigheid' in Noordoost-Limburg (figuur 11).⁵²³ Mogelijk ligt hierbij evenwel verwarring met de boommarter aan de basis. In Wallonië blijkt de soort, met uitzondering van Henegouwen, in grote delen nog als regelmatig voorkomend te worden beoordeeld. De scherpe begrenzing in het noorden van Waals-Brabant en Luik, overeenkomend met de gewestgrens, moet evenwel ongetwijfeld als een artefact ten gevolge van de enquête worden beschouwd.

Figuur 11. Verspreiding van de steenmarter in België in 1981 (bruin: regelmatig en groen: zelden), (naar⁵²³)

Figure 11. Distribution of the stone marten in Belgium in 1981 (brown: regular and green: rare. (after⁵²³)

In 1982 wordt voor het eerst opnieuw aangegeven dat steenmarters in oostelijk Vlaams-Brabant (oostwaarts van Leuven) wel degelijk goed bekend zijn.⁵⁴⁰ Deze gegevens steunen voor Vlaanderen onder andere op de enquêtes van Troukens (1975, 1979).^{524,541} De vorige atlas (1976-85) bevestigt dit daarna duidelijk, met opgave bovendien van diffuse aanwezigheid elders in Vlaanderen (figuur 12).¹⁶ Het heeft er dus alle schijn van dat zich na WO II, vanuit het zuiden, een 'historisch bolwerk' kon ontwikkelen - en handhaven - in oostelijk Vlaams-Brabant en zuidelijk Limburg.

Figuur 12. Verspreiding van de steen marter in Vlaanderen (1976-85). (naar ¹⁶)

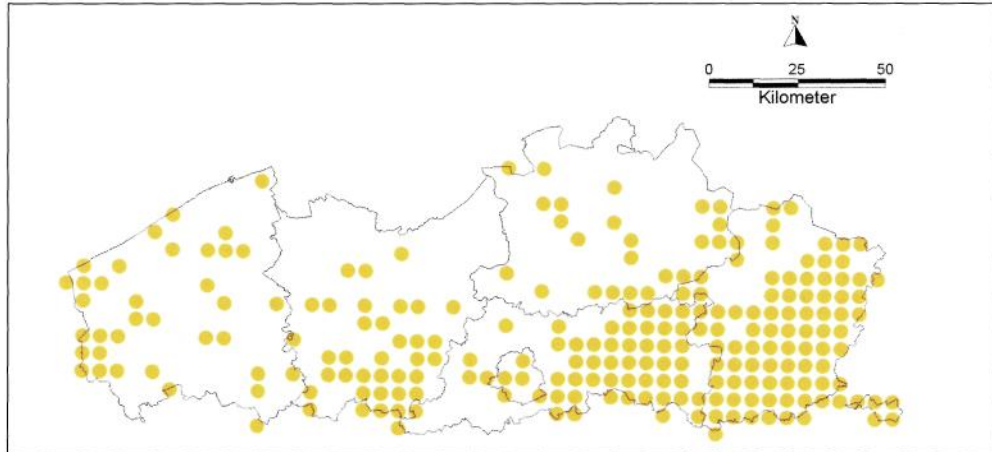
Figure 12. Distribution of the stone marten in Flanders (1976-85). (after ¹⁶)

Geplaatst tegenover onze buurlanden blijkt de Vlaamse situatie goed aan te sluiten. Ook in Noord-Frankrijk en in Nederland blijken steenmarters in de vorige decennia grotendeels verdwenen geweest te zijn.⁶⁵¹⁷ Input van daaruit was dan ook nauwelijks of niet te verwachten. Vanaf de jaren '60 werd er in Midden-Europa evenwel een algehele toename vastgesteld. In Nederland trad een herkolonisatie van de oostelijke gordel op vanaf de jaren 70.⁶ Voor Noord-Frankrijk werd tijdens de periode 1990-95 een duidelijke toename waargenomen.⁵

Actueel

Binnen deze internationale context is in Vlaanderen eveneens een opmerkelijke dichtheidstoename en areaaluitbreiding op gang gekomen, zij het dat dit pas echt duidelijk werd vanaf zowat de jaren '90 (figuur 13). Vanuit het 'historisch bolwerk' Leuven-Voeren voltrok zich een manifeste noordwaartse uitbreiding, waarbij oostelijk Vlaams-Brabant en nagenoeg geheel Limburg thans reeds volledig geheerkoloniseerd zijn. Van daaruit lijkt zich momenteel een verdere noordwaartse doorsijpeling te voltrekken naar Antwerpen.

Daarnaast blijkt ook de zuidelijke regio van de provincies West- en Oost-Vlaanderen actueel manifest geheerkoloniseerd te zijn (met meervoudige vaststelling van voortplanting), met een analoge noordwaarts gerichte doorstroming over de rest van deze provincies. Deze areaaluitbreiding is vermoedelijk een uitvloeisel van de huidige populatietrend in Noord-Frankrijk en Henegouwen. De wat opvallende concentratie aan meldingen in Zuidoost-Vlaanderen wordt - gedeeltelijk - veroorzaakt door waarnemerseffect. Het loslaten van een beperkt aantal steenmarters die elders werden weggevangen bij 'overlast' heeft geen wezenlijke wijziging in het verspreidingsbeeld veroorzaakt.

Figuur 13. Verspreiding van de steenmarter (oranje symbolen).

Figure 13. Distribution of the stone marten (orange symbols).

Summary

The biotope in which the stone marten chooses his territory is traditionally situated in rural areas, close to human activity but he can also be found deep into the forests. The last decennium there have been several reports of stone martens living in cities. The species prefers an insulated place of shelter, including hiding-places in structures of human origin. As a result of that life style close to men, the stone marten sometimes causes inconvenience like damage to insulation materials, noise,... During the period starting at the end of the 19th century, extermination on a large scale caused a dramatic decline, and the species disappeared almost completely in Flanders. However, after WW II, starting in the south, a bulwark was able to develop in the eastern part of the province of Vlaams-Brabant and the southern part of Limburg, whereas the species still appeared to occur only very diffusely elsewhere. The actual geographical presence is the result of a recent northward dispersion that started in North France, Henegouwen and the region Leuven-Voeren. This evolution became clear since the nineties and still proceeds. Nowadays the stone marten is colonising the last vacant regions: the northern parts of the provinces of West- and Oost-Vlaanderen, and Antwerpen. Illegal killings still occur next to a high number of traffic casualties.